

МЛАДИТЕ НЕВРАБОТЕНИ И УЛОГАТА НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ МЕХАНИЗМИ ЗА ПРИСПОСОБУВАЊЕ НА ПАЗАРОТ НА ТРУД – студија на случај за Република Македонија

Димитар Николоски¹, Љупчо Печијарески²

¹Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: dimitar.nikoloski@uklo.edu.mk

²Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: lpenci@yahoo.com

Пазарот на труд во Република Македонија се одликува со висока невработеност, голема застапеност на долгорочната невработеност и изразена сегментација. Во тој контекст, младите претставуваат сегмент којшто се наоѓа во неповолна положба и е особено погоден од невработеноста. Во услови на недоволно креирање работни места во формалниот сектор, на пазарот на труд се јавуваат алтернативни механизми за негово приспособување како што се: емиграција, неактивност и вработување во неформален сектор. Овие механизми апсорбираат дел од невработените, овозможуваат дополнителни приходи за нивните домаќинства и придонесуваат за намалување на негативните последици од високата невработеност, како што се: сиромаштијата, економската нееднаквост и социјалната ексклузија. Во овој труд е направен обид преку емпириско истражување да се оцени улогата на алтернативните механизми за приспособување на пазарот на труд кај младите невработени во Република Македонија. Добиените резултати од истражувањето се употребени за формулирање соодветни препораки за образовните политики во насока на подобрување на вработливоста на младите.

Клучни зборови: *пазар на труд, сегментација, млади, невработеност, вработливост.*

1. Вовед

Повеќе од две децении, долгиот процес на транзиција со целата своја комплексност остави длабоки траги во функционирањето на економскиот,

политичкиот и општествениот живот во Република Македонија [1]. Влијанието на продолжената транзиција врз пазарот на труд се манифестираше со висока и перзистентна стапка на невработеност. Според структурата на невработената популација, може да се заклучи дека определени групи невработени, како што се младите, лицата со понизок степен на образование, некои етнички малцинства и сл. се соочуваат со поголема веројатност на невработеност отколку остатокот од работната сила. Покрај тоа, процентот на долгорочната невработеност како дел од вкупната невработеност во Република Македонија е особено голем во споредба со други посттранзициски земји, што укажува на потенцијален проблем од депрецијација на човековиот капитал. Анализата на тековите меѓу основните контингенти на пазарот на труд укажува на тоа дека неповолните состојби на пазарот на труд во земјава произлегуваат од ниската веројатност за премин во вработеност, што пред сè се должи на недоволно креирање работни места во формалниот сектор [2], [3].

Одржливоста на високата невработеност во Република Македонија во долг временски период укажува на постоење супоптимален еквилибриум на пазарот на труд, каде што истакнато значење имаат алтернативни механизми на приспособување како што се: емиграцијата, вработувањето во неформалниот сектор и неактивноста. Истражувањето на меѓусебната поврзаност на невработеноста со овие механизми на приспособување на пазарот на труд е од особено значење за идентификување на нивната улога во ублажување на економските и социјалните последици од високата невработеност. Со други зборови, се јавува потреба да се согледаат алтернативните механизми на приспособување од аспект на нивниот капацитет да апсорбираат дел од невработените и да обезбедат дополнителни приходи за нивните домаќинства [4].

Младите, со својот продуктивен потенцијал претставуваат мошне значаен сегмент на пазарот на труд во секоја национална економија. Тие се наоѓаат во фаза кога интензивно вложуваат во своите квалификациски способности и вештини од коишто ќе зависи нивното позиционирање на пазарот на труд. За жал, досегашната положба на младите на пазарот на труд во Република Македонија е изразено неповолна, како од аспект на нивната активност, така и во поглед на невработеноста. Ваквата положба делумно се должи на недоволниот број нови креирани работни места, но и на неусогласеноста меѓу вештините за кои имаат потреба работодавците и ефективните вештини што ги поседуваат младите. Од тие причини, еден дел од младите го одлагаат нивното пристапување кон работната сила, други се занимаваат со неформални активности, а трети привремено или перманентно емигрираат од државава.

Во тој контекст, целта на овој труд е да се утврди улогата на алтернативните механизми за приспособување на пазарот на труд кај сегментот на младата невработена популација и врз основа на тоа да се формулираат соодветни препораки за образовните политики во насока на подобрување на вработливоста на младите. Во следниот дел ќе бидат анализирани теориските претпоставки за положбата на младите на пазарот на труд од аспект на улогата што ја играат алтернативните механизми за приспособување на пазарот на труд. Во тој контекст, потоа ќе бидат презентирани резултатите од емпириското истражување за нивната улога во Република Македонија кога се во прашање младите невработени. На крајот, ќе бидат поместени заклучоци од истражувањето и ќе бидат формулирани соодветни стратешки насоки за развој на високото образование и активните политики на

пазарот на труд, преку коишто би се подобриле вештините што ги поседуваат младите, а со тоа и нивната вработливост.

2. Младите на пазарот на труд

За потребите на статистиката за пазарот на труд, за млада популација генерално се сметаат лицата од моментот кога завршува задолжителното образование до 24-годишна возраст. За поголемиот број земји тоа значи дека го опфаќа периодот од 15 до 24 години. Со воведувањето на задолжителното средно образование во Република Македонија во 2008 година, оваа граница се поместува нагоре и затоа, за потребите на овој труд, како млади ќе бидат сметани лицата до 29-годишна возраст.

Општо правило е дека младите коишто стапуваат во работната сила се соочуваат со поголема невработеност. Емпириските анализи укажуваат на тоа дека дури и во развиените земји, стапката на невработеност кај младите е речиси двојно поголема од онаа на возрасната популација [5]. Ситуацијата во помалку развиените региони, како, на пример, Југоисточна Европа во поглед на невработеноста на младите е уште понеповолна. Така, на пример, просечната стапка на невработеност на младите во регионот на Југоисточна Европа е речиси 2,5 пати поголема од просекот во ЕУ и 3 пати поголема од стапката на невработеност кај возрасните [6].

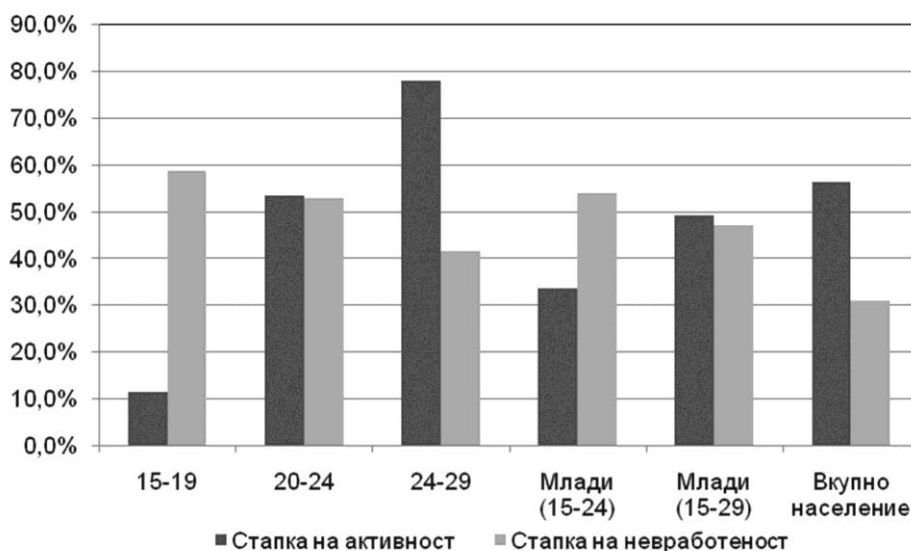
Главна причина за поголема невработеност кај младите работници е недостигот на вештини и на работно искуство, што ги прават помалку конкурентни во споредба со повозрасните работници. Во тој контекст, формалните системи на образование и тренинг, честопати се неефикасни во олеснувањето на преминот од образование кон работа или, пак, бавно се адаптираат кон потребите на економијата што произлегуваат од брзите промени во индустриската структура [7]. Меѓу другите фактори што може да предизвикаат повисока невработеност кај младите, се и институциите на пазарот на труд како што се минималната плата и надоместоците за невработеност. Честопати, проблемот на невработеноста на младите се поврзува со улогата на семејството во обезбедувањето приходи, особено во општествата со доминантно традиционални вредносни системи. Покрај тоа, вредно е да се напоми дека невработеноста кај младата популација е особено осетлива на цикличните промени, односно младите во поголема мера се погодени во периодите на рецесија, а тоа се покажа и со последната глобална економска криза и нејзините негативни ефекти врз побарувачката за труд [8]. Присуството на високи стапки на невработеност кај младите, причинува долгорочни траги врз вработливоста на наредните генерации возрасна популација [9]. Невработеноста кај младите, а особено долгорочната невработеност, создава зголемена веројатност од вклучување во ризичните практики, како што се девијантното однесување и манифестацијата на разни социо-патолошки појави.

Поради неповолните перспективи за вработување, младите работници имаат големи изгледи за прибегување кон разни алтернативни механизми за приспособување на пазарот на труд, како што се неформална работа или емиграција. Имено, со оглед на високата невработеност на младите во регионот на Југоисточна Европа, вклучително и во Република Македонија, многу млади ги напуштаат своите земји и заминуваат во потрага по работа во странство, што претставува трајна загуба на инвестираните знаења и вештини на матичните земји. Врз основа на тоа може да се заклучи дека високите стапки на невработеност кај младите имаат негативно влијание врз потенцијалот за економски раст особено кај земјите во развој.

Досегашните политики за редуцирање на невработеноста кај младата популација во земјите на Југоисточна Европа опфаќаат палета од мерки, како што се: неформално образование како комплемент на формалното, поддршка на одржливи младински организации, застапеност на младите во управувањето на различни нивоа, како и развој и имплементација на национални акциони планови за младите [6]. Сепак, општ е заклучокот дека ваквите мерки се недоволни за соодветен третман на високата невработеност на младите и дека се неопходни алтернативни пристапи. Во тој контекст, соодветните реформи на образовните системи, а особено во високото образование, може да ги подобрат вештините на младите и нивната претприемачка култура, со што би се подобриле нивните перспективи на пазарот на труд.

3. Студија на случај – Република Македонија

Состојбата со младите на пазарот на труд во Република Македонија е мошне слична со останатите земји во развој. Имено, тие се соочуваат со помали стапки на активност и изразито поголеми стапки на невработеност во споредба со стапките на повозрасните групи население. Индикаторите за положбата на младите на пазарот на труд во Република Македонија се претставени на сликата 1, при што се употребени податоци од Анкетата за работна сила што ја спроведува Државниот завод за статистика на Република Македонија.

Извор: Државен завод за статистика на Р Македонија, Анкета за работната сила

Слика 1. – Стапки на активност и на невработеност во Република Македонија, 2012

Она што е важно да се земе предвид, е претпоставката дека младите од 15 до 24-годишна возраст, за разлика од младите од 25 до 29 години, се повеќе вклучени во образовниот систем отколку што активно се вклучени на пазарот на труд и поради тоа неминовно е да се јават разлики во стапките на учество на пазарот на труд меѓу овие возрасни групи. Без оглед дали доброволно или не, повеќето млади го одложуваат нивното вклучување во пазарот на труд и она што може да се забележи

е тоа што сè повеќе се зголемува неактивноста кај младите. Сепак, во Република Македонија не постојат податоци кои ќе овозможат да се направат анализи за распределбата на младите во однос на можните причини за неактивност, иако зголеменото учество во образованието е главниот фактор за објаснување на намалената економска активност кај младите. Така, поради неповолните перспективи на пазарот на труд, сè повеќе млади се вклучуваат во високото образование и во него остануваат подолг временски период [10].

Покрај образованието, обесхрабрувањето од перспективите на пазарот на труд има големо влијание врз неактивноста кај младите. Младиот човек, кој е обесхрабрен, се класифицира како привремено неактивен, бидејќи смета дека барањето работа е залуден напор, затоа што не може да се најде. Најчесто, младите се обесхрабрани бидејќи немаат соодветно образование и вештини, сметаат дека не постои соодветна работа за нив, или едноставно не знаат каде да бараат работа. Обесхрабрените млади луѓе, исто како и оние кои се невработени подолг временски период, се ранливи и се соочуваат со тешкотии во процесот на реинтеграција на пазарот на труд. Поради тоа, постои опасност тие да се чувствуваат бескорисни и да станат отуѓени од општеството. За економијата, присуството на обесхрабрани работници претставува губење на човековиот капитал и продуктивен потенцијал [11].

Карактеристично за Република Македонија, посебно за сегментот млади, е доминантната долгорочна невработеност. Долгорочната невработеност кај младите доведува до помали приходи, до социјална исклученост, до намалување на самодовербата и сл. Сепак, политиката на вработување насочена кон младите, треба да овозможи младите да се интегрираат во севкупните стратегии за вработување на национално ниво, така што нема да се изолира еден сегмент на општеството на штета на другите. Во реалноста, значителен дел од долгорочно невработените, доколку не работат, ги губат контактите со пазарот на труд. Исто така, работодавците при вработувањето високо го вреднуваат претходното работно искуство. При тоа, поединците со поголем прекин во работното ангажирање или без никакво работно искуство, имаат помали шанси за работа, меѓу другото, и поради отпорот на работодавците да вработуваат неискусни млади луѓе и да инвестираат во нивната обука.

Со цел да биде истражена положбата на младите невработени на пазарот на труд во Република Македонија, кон крајот на 2011 и во почетокот од 2012 година беше спроведено анкетно истражување врз примерок од 986 млади невработени на возраст од 15 до 29 години избрани на случаен начин од целата територија на земјава. За потребите на ова истражување, посебно внимание е посветено врз идентификувањето на факторите што влијаат во барањето работа, ангажираноста во неформалниот сектор и намерата да се емигрира кај младата невработена популација. За таа цел, оценети се три LOGIT регресивни модели каде што зависната променлива е бинарна. Обликот на LOGIT моделот е следниов:

$$\text{logit}(E[Y_i|X_i]) = \text{logit}(p_i) = \ln\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) = \beta_0 + \beta_1 x_{1,i} + \dots + \beta_m x_{m,i}$$

каде што Y_i е зависна променлива којашто прима вредност 1 со веројатност p_i , а вредност 0 со веројатност $1 - p_i$. Од друга страна пак, X_i е векторот од независни променливи чијшто ефект врз зависната променлива се согледува преку оценетите коефициенти β_i и нивната статистичка значајност [12].

Како независни променливи во моделот ќе бидат вклучени индивидуалните карактеристики на испитаникот (пол, брачна состојба, место на живеење, степен на образование), перцепцијата на невработеноста, карактеристиките на домаќинството (бр. на членови, бр. на вработени и сл.), третманот од страна на политиките и сл. Резултатите од трите оценети модели се сумирани во табелата 1, каде што се прикажани процентуалните промени на зависните при единично зголемување на дадена независна променлива што е статистички значајна врз основа на t-тестот. Деталните извештаи од оценките се прикажани во Анексите 1–3.

Во однос на барањето работа (Модел 1), може да се забележи дека кај младите со високо образование веројатноста да бараат работа е за 43,3% поголема во споредба со пониските степени на образование. Обесхрабреноста на младите влијае врз барањето работа, така што оние кои се гледаат себеси за невработени по 5 години имаат 63,5% помала веројатност да бараат работа. Дополнително вработен член на домаќинството ја зголемува веројатноста младиот невработен активно да бара работа за 31,2%, додека емигриран член на домаќинството ја намалува веројатноста за барање работа за 46,3%. Оние млади кои се вклучени во неформални активности, имаат речиси 90% поголема веројатност да бараат работа. Оттука може да се заклучи дека емиграцијата, пред сè преку ефектот на доход што го вршат дознаките од странство, го намалува интензитетот на потрагата по работа, додека ангажманите во неформалниот сектор создаваат дополнителни можности и го зголемуваат интензитетот на барање работа кај младите невработени.

Табела 1. – Сумарни резултати од оценетите LOGIT модели (процентуална промена на Y за единично зголемување на X)

Независни променливи Емигрирање	Модел 1	Модел 2	Модел 3
	Барање работа		Неформ.вработ.
Пол (маж=1)		85,6%	28,3%
Брачна состојба (оженет=1)			-64,6%
Место на живеење (град=1)		-25,6%	34,6%
Образование (високо=1)	43,3%	-21,7%	-22,1%
Време на траење на невработ. (долгороч.=1)			
Невработеноста предизвикува стрес			41,1%
Се перципира невработен по 5 години	-63,5%		
Има намера да емигрира во странство		42,5%	
Корисник на здравствено осигурување		-41,6%	
Корисник на паричен надомест			
Учествувал во активни мерки		84,2%	
Активно бара работа		80,4%	
Вкупен број членови во домаќинството			
Број на работосп. членови во домаќинст.			
Број на вработени членови во домаќинст.	31,2%	-24,8%	
Има друг невработен член во домаќинст.			
Има пензионирани членови во домаќинст.			
Домаќинството прима социјална помош		81,7%	
Има емигрирани членови од домаќинст.	-46,3%	115,1%	76,8%
Заработува од неформални активности	88,9%		44,7%

Извор: Пресметки на авторите

Советување: Како до поголема вработливост на студентите и дипломците?

МАНУ, Скопје, 2014

Кога е во прашање ангажирањето во неформалниот сектор како можна алтернатива за вработување во формалниот сектор (Модел 2), може да се забележи дека младите невработени од машки пол се соочуваат со 85,6% поголема веројатност да остваруваат приходи од неформални активности. Од друга страна, младите што живеат во град и оние со завршено високо образование имаат 25,6%, односно 21,7% помала веројатност да бидат ангажирани во неформалниот сектор. Доколку младиот невработен е корисник на здравствено осигурување од Агенцијата за вработување на Република Македонија (АВРМ), тоа ја намалува веројатноста за ангажман во неформалниот сектор за 41,6%, а учеството во активните мерки на АВРМ ја зголемува веројатноста за дури 84,2%. Од друга страна, младите невработени од домаќинствата што примаат социјална помош се во просек 81,7% повеќе ангажирани во неформалниот сектор како дополнителен извор на приходи. Вредно е уште да се напоми дека младите невработени од домаќинствата што имаат емигрирани членови, имаат 115% поголема веројатност да се занимаваат со неформални активности, а доколку активно бараат работа, таа веројатност се зголемува за повеќе од 80%.

Третиот оценет модел во табелата 1 ги идентификува факторите коишто влијаат врз намерата за емигрирање од земјава. Така, во однос на индивидуалните карактеристики на испитаниците, може да се забележи дека мажите и оние кои живеат во урбана средина манифестираат 28,3%, односно 34,6% поголема веројатност за емигрирање. Од друга страна, оние невработени млади коишто се во брачна заедница или пак се со високо образование, пројавуваат 64,6%, односно 22,1% помала веројатност за емигрирање. Младите невработени кај коишто невработеноста предизвикува стрес и други здравствени проблеми, имаат 41,1% поголема веројатност да емигрираат од земјава, слично како и оние коишто веќе имаат емигриран член на домаќинството и за коишто веројатноста за емигрирање се зголемува за 76,8%. На крајот, вредно е да се истакне дека оние невработени млади кои заработуваат од неформални активности, исто така манифестираат за 44,7% поголема веројатност да емигрираат од земјата. Тоа, од своја страна, укажува на меѓусебната поврзаност на алтернативните механизми на приспособување на пазарот на труд.

4. Заклучоци и препораки

Врз основа на студијата на случај за улогата на алтернативните механизми за приспособување на пазарот на труд кај младите невработени во Република Македонија можат да се извлечат мошне корисни заклучоци а, врз основа на тоа, да се формулираат препораки за политиките во насока на зголемување на нивната вработливост. Општ е заклучокот дека младите на пазарот на труд се наоѓаат во изразито неповолна состојба во споредба со остатокот од популацијата, што се манифестира како со пониските стапки на активност, така и со поголемите стапки на невработеност. Младите претставуваат сегмент што преку формалното образование интензивно вложува во своите знаења и вештини и се очекува тие да бидат ефектуирани со нивно активно вклучување на пазарот на труд и со обезбедување пристоеен работен ангажман.

Сепак, најголем дел од младите кои се невработени чекаат подолг период за да го добијат своето прво вработување, што ги прави фрустрирани и незадоволни, бидејќи се принудени да ги одложуваат своите важни животни прашања (на пример,

склучувањето брак и родителството). Како последица, се создава чувство на бесперспективност и ниска вредност, што доведува до состојба на апатија, бидејќи во период кога младите луѓе се најпродуктивни и најмногу можат да придонесат за економскиот развој на земјата, тие едноставно немаат можности за тоа. Токму поради неповолната состојба во која се наоѓаат младите, голем дел од нив стапуваат во неформалниот сектор или пак се определуваат да го решат својот егзистенцијален проблем со емигрирање надвор од земјава.

Неминовно е да се забележи големата улога што високото образование ја има во едуцирањето на младите кадри кои ја претставуваат идната движечка сила во секое општество. Натому, стекнатите знаења и вештини тие ќе ги користат во извршувањето на работните задачи, а со тоа ќе ја придвижуваат економијата на еден повисок степен на развиеност. Важноста која ја има образованието за една економија ја препознаваат не само развиените земји, туку и земјите во развој кои и покрај големиот број проблеми со коишто се соочуваат, ја акцентираат потребата од создавање високоедуцирана работа сила. Она што впрочем беше потврдено и со нашата студија на случај, високообразованите млади во поголема мера својата иднина ја гледаат во формалното вработување, каде што најмногу ќе дојдат до израз нивните знаења и способности. Затоа, тие манифестираат поголема веројатност да бараат работа, а помала веројатност да бидат ангажирани во неформалниот сектор или да емигрираат во споредба со невработените млади со понизок степен на образование.

И покрај досегашните спроведени реформи во високото образование во Република Македонија коишто со себе ги наметна Болоњската декларација, сепак се забележуваат определени празнини каде што може да се интервенира, со цел да се подобри квалитетот на знаењата и на вештините што ги стекнуваат студентите. Пред сè, тука се мисли на градењето нова стратегија за високо образование која би била во функција на усогласување на понудата со побарувачката на пазарот на труд. На страната на понудата потребно е да се стимулираат креативноста, иновативноста и критичноста во стекнувањето нови знаења. Покрај тоа, неопходно е да се подигне свеста кај поширокиот круг социјални партнери, меѓу кои и работодавците, во дизајнирањето нови и во модернизацијата на постојните курикулуми коишто во поголема мера ќе одговорат на брзите техничко-технолошки промени. Притоа, акцент треба да се става врз практичните вештини на студентите, без да се занемари квалитетот на теориските знаења. За таа цел, покрај практиканството, би требало да се користат и други иновативни формикако што се универзитетските бизнис-инкубатори.

Во однос на политиките на пазарот на труд, посебно внимание неопходно е да им се посвети на активните мерки како од аспект на нивното таргетирање, така и од аспект на нивниот дизајн. Односно, целни групи на активните мерки треба да бидат ранливите сегменти на пазарот на труд меѓу коишто спаѓаат и младите, а нивниот дизајн треба да овозможува подобрување на вештините на младите и креирање нови работни места во формалниот сектор. Покрај тоа, неопходно е постигнување соодветна комплементарност меѓу активните и пасивните политики на пазарот на труд, со што ефектот на доход од социјалните трансфери, како и од дознаките од странство, не би се одразил негативно врз активноста на младите и нивната идна вработливост.

Листа на референции

- 1 Печијарески, Љ. и Роческа, С. Транзицијата во Македонија, помеѓу теорија и пракса, 1998, НИП Метафора, Прилеп.
- 2 Micevska, M. The Labour Market in Macedonia: A Labour Demand Analysis, Labour, 2008, 22(2), 345–368.
- 3 Nikoloski, D. The sustainable rate of unemployment in transition countries – A case study for Macedonia, 2009, VDM Verlag.
- 4 Nikoloski, D. and Pechijareski, Lj. Pechijareski, G. The impact of labour market adjustment mechanisms on the labour market segmentation in Macedonia, Proceedings from the International conference “Migration and labour market”, Krushevo, 19-20 October, 2012.
- 5 OECD 2011 Employment Outlook.
- 6 La Cava, G. Lytle, P. and Kolev, A. Young People in South Eastern Europe: From Risk to Empowerment, 2006, The World Bank, Environmentally and Socially Sustainable Development.
- 7 O’Higgins, N. Youth Labour Markets in Europe and Central Asia, 2010, IZA Discussion Paper No. 5094.
- 8 Bell, D. and Blanchflower, D. Youth Unemployment: Déjà vu? 2010, IZA Discussion Paper No.4705.
- 9 Blanchflower, D. and Oswald, A. What Makes a Young Entrepreneur?, 2007, IZA Discussion Paper No.3139.
- 10 Николоски, Д. и Стевановска, Б. Невработеноста на младите во Република Македонија, 2012, Економија и бизнис, бр.170, август.
- 11 Nikoloski, D. and Pechijareski, Lj. The labour market attachment in post-transitional countries – The case study of Macedonia, Proceedings from the International conference “Economic and social challenges and problems – Globalisation and sustainable development”, Tirana 9-10 December 2011.
- 12 Gujarati, D. Basic Econometrics, 2003, McGraw Hill, fourth edition.